

**IX класстын окуучулары үчүн эне тили (кыргыз, орус, өзбек жана тажик) боюнча
жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестацияны өткөрүү жөнүндөгү
нускама-усулдук кат**

Кыргыз Республикасынын Агартуу министрлигинин 2026-жылдын 4-апрелиндеги №389/1 буйругуна ылайык бекиген Кыргыз Республикасынын бардык типтеги жана менчик түрүндөгү жалпы билим берүү уюмдарында негизги жалпы жана орто жалпы билим берүүнүн билим берүү программалары боюнча жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестациясын өткөрүү” жөнүндө жобосуна ылайык IX класстын окуучулары үчүн эне тили боюнча жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестациясы текст боюнча аналитикалык ой жүгүртүүнү жана дилбаяндын элементтерин камтыган баяндама жазуу формасында жүргүзүлөт.

IX класстын жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестациясынын сынагына 4 астрономиялык саат бөлүнөт. Окуучуларга сынак учурунда (15-20 мүнөт) тыныгуу берилет.

Сынакка бөлүнгөн убакытка даярдык көрүү (нускама берүү, текстти тираждоо) жана тыныгуу убактысы кошулбайт.

Сынакты өткөрүү тартиби

Окуучулар сынак өткөрүлүүчү жайга сынак башталганга чейин 15 мүнөт эрте келиши керек. Сынак башталаарга чейин билим берүү уюмунун предметтик комиссия мүчөлөрү дилбаяндын элементтерин камтыган баяндаманы жазуу эрежелери менен тааныштырып, сынактын убакыты, өткөрүү тартиби жана формасы жыйынтыгы менен таанышуу орду жөнүндө маалымат берет.

Окуучулар жыйынтыктоочу баяндама боюнча сынак өткөрүлүүчү класстарга сынак башталаарга 15 мүнөт калганда киришет. Окуучулар окуу кабинетиндеги каалаган орундарга отурушат (ар бир орунга бирден окуучу).

Эгерде окуучу кечигип калса, жыйынтыктоо баяндамасын жазууга киргизилет, бирок ага кошумча убакыт берилбейт. Кечиккендер үчүн нускама жалпы кайталанбайт. Окуучулар алгачкы вариантын кошумча барактарда (черновик) иштешет, андан кийин мектептин штампы басылган баракка көчүрөт. Кошумча барактардагы (черновик) жазуулар каралбайт жана текшерилбейт.

Жыйынтыктоочу баяндаманы өткөрүү боюнча билим берүү уюмунун ПКнын мүчөлөрү окуучуларга мектептин штампы басылган барактарды, кошумча барактарды, орфографиялык жана түшүндүрмө сөздүктөрдү беришет. Билим берүү уюмунун ПКнын мүчөсү ПКнын жетекчисинен баяндаманын текстин алат.

Окуучулар үчүн нускама ар бир катышуучуга өзүнчө берилет, доскага жазылат же проектордон көрсөтүлөт.

ПКнын көрсөтмөсү боюнча окуучулар титулдук баракты толтуруп, тексттин темасын жазышат. Жыйынтыктоочу баяндаманы өткөрүү боюнча билим берүү уюмунун ПКнын мүчөлөрү баяндама жазуу боюнча нускама өткөрүлгөндөн кийин жазуу ишинин башталганын, убактысын доскага жазып белгилейт, андан кийин окуучулар баяндама жазууга киришет.

Баяндаманы жазып жаткан учурда баракта орун калбаса, окуучунун суранычы менен дагы барак берилет. Баяндаманы жазуу учурунда окуучуларга уюлдук телефон, фото, аудио жана видеоаппаратураны, маалымдама материалды, маалыматты сактоо жана берүү каражаттарын колдонууга тыюу салынат.

Жазуу ишин белгиленген убакыттан эрте бүткөн окуучулар берилген кошумча барактарды (черновик), таза көчүрүлгөн иш барагын тапшырып, сынактын аягын күтпөй кете беришет.

Баяндаманы жазуу убактысы аяктаганда, ПКнын мүчөлөрү сынактын аяктаганын айтып, окуучулардын кошумча барактарын (черновик) жана иш барактарын чогултуп алышат.

Дил баяндын элементи камтылган баяндаманы баалоонун критерийлери**А) мазмуну:**

- окуучунун жазуу ишинин темасы жана андагы негизги ойдун дал келиши;
- теманын толук ачылышы;
- фактылык материалдардын тууралыгы;
- баяндоонун ырааттуулугу жана логикалуулугу.

Б) кептик жасалгалоо:

- кептин грамматикалык курулушу жана ар түрдүүлүгү;
- стилдик бүтүндүк жана кептин көркөмдүүлүгү;
- кептик жана стилдик мүчүлүштүктөрдүн, каталардын саны.

Баяндама 2 баа менен бааланат:

Биринчи баа – тексттин мазмунуна жана кептик жасалгалоосуна (кептик нормалардын сакталышына жана стилдик каржаттарды туура тандоого) коюлат.

Экинчи баа – орфографиялык, пунктуациялык жана грамматикалык нормалардын сакталышы үчүн коюлат. Орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулук окуучунун кетирген каталарынын санына жараша бааланат.

Баяндаманы баалоо көрсөткүчтөрүнүн таблицасы

Баа	Мазмун жана кептик жасалга	Грамматика
«5»	<ol style="list-style-type: none"> 1. Иштин мазмуну темага толук дал келет. 2. Фактылык ката жокко эсе. 3. Иштин мазмуну ырааттуу жана логикалуу баяндалган. 4. Жазуу иши сөз байлыгы, синтаксистик конструкциялардын ар түрдүүлүгү, сөздөрдүн так жана таамай колдонулушу менен айырмаланат. 5. Текстте стилдик бүтүндүк жана көркөмдүк сакталган. 6. Жазуу ишинде жалпысынан бир кептик кемчиликке жол берилген. 7. Баяндаманын көлөмү 350 сөздөн кем эмес. 	1 пунктуациялык же 1 грамматикалык катага жол берилет.
«4»	<ol style="list-style-type: none"> 1. Иштин мазмуну негизинен темага дал келет. 2. Иштин мазмуну жалпысынан жеткиликтүү, бирок 1-2 кептик кемчиликке жол берилген. 3. 1-2 логикалык ката бар. 4. Кептин лексикалык жана грамматикалык түзүлүшү ар түрдүү. 5. Иштин стили, бүтүндүгү жана көркөмдүгүнүн жетиштүүлүгү. 6. Жалпысынан жазуу ишинде 2 кептик жана 2 фактылык, же логикалык каталарга жол берилген. 7. Баяндаманын көлөмү 280 сөздөн кем эмес. 	Жол берилет: <ul style="list-style-type: none"> • 2 орфографиялык жана 2 пунктуациялык каталарга; • 1 орфографиялык жана 3 пунктуациялык каталарга; • 4 пунктуациялык 2 грамматикалык каталарга жол берилип, орфографиялык каталар жок болсо.
«3»	<ol style="list-style-type: none"> 1. Жазуу иши темадан алыстаган. 2. Негизинен ой туура нукта берилип, бирок 3-5 фактылык кемчиликтер кездешет. 	Жол берилет: <ul style="list-style-type: none"> • 4 орфографиялык жана 4 пунктуациялык

	<p>3. Баяндаманын ырааттуулугу жана логикалуулугунда айрым бузулууларга жол берилген.</p> <p>4. Сөз байлыгы жарды жана синтаксистик конструкциялар бир түрдүү, айрым туура эмес колдонулган сөздөр кездешет.</p> <p>5. Жазуу иши стилдик бүтүндүгү менен айырмаланбайт, кеп көркөмдүүлүгү төмөн.</p> <p>6. Жалпысынан жазуу ишинин мазмунунда 5 кептик (фактылык же логикалык) каталарга жол берилген.</p> <p>7. Баяндаманын көлөмү 210 сөздөн кем эмес.</p>	<p>каталарга;</p> <ul style="list-style-type: none"> • 3 орфографиялык жана 5 пунктуациялык каталарга; • 7 пунктуациялык жана 4 грамматикалык каталарга жол берилип, орфографиялык каталар жок болсо.
«2»	<p>1. Жазуу иши темага дал келбейт.</p> <p>2. 6 фактылык катага жол берилген.</p> <p>3. Баяндаманын ырааттуулугу жазуу ишинин бардык бөлүктөрүндө бузулган, алардын арасындагы байланыш жок.</p> <p>4. Сөз байлыгы өтө жарды жана жөнөкөй, бир типтүү кыска сүйлөмдөр менен жазылган. Алардын арасындагы стилдик жана маанилик байланыш начар.</p> <p>5. Тексттин стилдик бүтүндүгү бузулган.</p> <p>6. Жазуу ишинин мазмунунда “3” деген баага коюлган талаптар аткарылбаган жана андан төмөн.</p>	<p>Орфографиялык, пунктуациялык жана грамматикалык каталар “3” деген баага коюлуучу нормадан төмөн болсо.</p>

Баяндаманын текстинин сабаттуулугун баалоонун нормалары

«5» деген баа	1 пунктуациялык же 1 грамматикалык катага жол берилсе коюлат.
«4» деген баа	<p>Жол берилсе:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 2 орфографиялык жана 2 пунктуациялык катага; • 1 орфографиялык жана 3 пунктуациялык катага; • орфографиялык катасы жок жазылган, 4 пунктуациялык жана 2 грамматикалык катага.
«3» деген баа	<p>Жол берилсе:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 4 орфографиялык жана 4 пунктуациялык катага; • 3 орфографиялык жана 5 пунктуациялык катага; • орфографиялык катасы жок жазылган, 7 пунктуациялык жана 4 грамматикалык катага.
«2» деген баа	Окуучу тарабынан «3» деген баанын нормасынан ашык орфографиялык, пунктуациялык жана грамматикалык катага жол берилген жазуу ишине коюлат.

Жыйынтыктоо сынагына карата түзүлгөн тексттер

Жыйынтыктоо сынагынын тексттери тандоо критерийлерине дал келет жана министрлик менен макулдашылып түзүлгөн:

- текст 350 - 450 сөздөн түзүлөт;
- маанилик жактан толук аяктаган (эреже боюнча көркөм чыгармадан алынган, ага карата түзүлгөн тапшырмага ылайыкташкан үзүндү болуп саналат);
- баяндоо кебиндеги белгилүү бир сюжетке ээ болгон текст болуп саналат (мында сүрөттөө же ой жүгүртүү кебине өзгөчө басым жасалбайт, текстте монолог же диалогдук кеп болбойт. Тескерисинче, бир нече репликага гана жол берилет);

- окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө туура келет (тексттер өтө жөнөкөй же өтө татаал эмес);
- позитивдүү тарбиялык потенциалга ээ;
- мазмуну чектен чыккан орой эмес (катышуучулардын эркиндигине жана ден соолугуна карата басынтууну жаратып, намысына шек келтирбөөгө, же ашыкча психологиялык залал келтирбегендей жана трагедиялуу болбоого тийиш).

Жыйынтыктоочу баяндаманы жазууга даярдануунун методикасы

Окуучуларды баяндама жазууга машыктыруу окуу планына ылайык мектепте бүткүл окутуу мезгилинде ишке ашырылышы талап кылынат. Мында мектеп окуучуларынын кеп боюнча билим билгичтиктери жана көндүмдөрүнүн калыптанышына көңүл буруу керек.

Сабак учурунда балдардын байланыштуу кебинин калыптанышына жана берилген темага карата өз алдынча текст түзө билүү көндүмдөрүнө айрыкча көңүл буруу зарыл. Даяр тексттерге карата талдоо жүргүзүп, ага карата ар түрдүү көз караштарды айта билүүгө көнүгүү зарыл: тексттин коммуникативдик маселеси (тексттеги жана микротемадагы эң негизги маалыматты бөлүп көрсөтүү), логикалык жана композициялык ой, керектүү сөздөрдү жана сөз айкаштарын тандоо, риторикалык мисалдар ж.б.

Окуу процессинде окуучуларга көбүрөөк баяндама жаздыруу тажрыйбасын көбөйтүү зарыл. Ошондой эле текстти кунт коюп окуу, тексттин ар бир бөлүгүндөгү микротемаларды ажыратууга жана бөлүп көрсөтүүгө, ошондой эле жазыла турган баяндамага карата жөнөкөй план түзүүгө машыктыруу. Окуучуларды өздөрү жазган баяндаманы өз алдынча редакциялоого жана анализдөөгө үйрөтүү, анын күчтүү жана начар жактарын баалоого машыктыруу.

Баяндама жаза турган 9-класстын окуучусу жазуу ишин аткаруунун толук кадамдары, эрежелери, ыкмалары, тексттин өзгөчөлүктөрү жана баалоо критерийлери менен алдын ала таанышуусу зарыл.

Дил баяндын элементи менен жазыла турган баяндаманын негизги этаптары:

- 1) текстти окуу;
- 2) сөздүк менен иштөө;
- 3) баяндаманын планын түзүү;
- 4) баяндаманы жумушчу баракка жазуу;
- 5) катанын үстүндө иштөө;
- 6) баяндаманы таза баракка көчүрүп жазуу;
- 7) дил баяндын элементтерин жумушчу баракка жазуу;
- 8) дил баяндын элементтерин таза баракка көчүрүп жазуу.

Баяндаманы жазууга үйрөтүү ишин кылдат ойлонуу менен ишке ашыруу зарыл.

Окуучуну адегенде окуган текст боюнча түшүнгөнүн айтып берүүгө үйрөтүү зарыл. Мындай максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкү ыкмалар колдонулат:

1. Текстке карата план түзүп, аны чакан бөлүктөргө ажыратабыз жана ал бөлүктөрдөгү сүйлөмдөрдүн санын аныктайбыз.

2. Ар бир бөлүктөгү түшүнгөн ойду айтып беребиз. Мындай иш окуучуларды берилген текстти жаттап алуудан алыстатып, андагы негизги ойду гана бөлүп алууга (бир же бир нече окуучуга бир бөлүгү боюнча түшүнүгүн айтып же жазып берүүгө, башкалары башка бөлүгүн баяндоосу сыяктуу иш-аракет аткарылат).

3. Тексттин мазмунун сактоо максатында бир бөлүктөн экинчисине өтө турган байланыштыргыч сөздөрдү орду менен колдонууга үйрөтүү. Ал үчүн мугалим төмөнкүдөй сүйлөмдөрдү жазат: *Буга чейин мындай окуя болгон...; Эгерде мурда мындай болсо...;*

Бул окуя төмөнкү окуя болгон соң болуптур...

4. Тексттен окуянын чыгыш себеби менен натыйжасын ажырата билүүсүн калыптандыруу: **Мен кол чатыр алдым, анткени эшикте жаан жаап жатат.**

5. Окуялардын өтүү убактысындагы ырааттуулукту сактоодо кетириле турган каталарды алдын алуу.

Мугалим окуучулардын көңүлүн тексттеги окуянын өнүгүшүнө карата көңүл топтоосуна багыттоого жана үйрөтүүгө тийиш. Ал үчүн төмөнкүдөй суроолор сунушталат: *Бул окуя качан болгонун айтып бергилечи? Жайында болду беле? (кышында, жазында ж.б.) Күндүн кайсы учурунда болду эле? Күндүзбү? (Эртең мененби же кечиндеби? ж.б.у.с.).*

Окуучуларды баяндама жазууда убакытты туура бөлүштүрүүгө көңүктүрүү зарыл. Аны жазуу ишин аткаруунун ар бир этабына карата туура бөлүштүрүү жана жумшоо зарыл: текст менен иштөөгө – 40 минут; план түзүүгө –15 минут ж.б.

Сабак учурунда баяндама жазуунун негизги ыкмалары

1. Мугалим тарабынан тексттин окулушу. Аны окуунун алдында мугалим балдардын текстти кунт коюп угуусуна (тексттин темасын жана андагы негизги ойду аныктоого), андагы маанилик бөлүктөрдү бөлүп алууга көңүлдөрүн буруп, багыт берет.

2. Текстти уккан соң, окуучулар негизги ойду бөлүп, теманы аныкташат жана текстти өз алдынча маанилик бөлүктөргө ажыратышат (эгерде керек десе).

3. Сөздөр менен иштөө. Окуучулар текстти өз алдынча окуп чыгып, алар үчүн кыйынчылык жараткан сөздөрдү жана сөз айкаштарын бөлүп алышат. Алардын маанилерин аныктоо үчүн ар түрдүү сөздүктөр: түшүндүрмө, синонимдердин, фразеологизмдердин сөздүктөрү колдонулат. Бардык сөздөр жана сөз айкаштары дептерге жазылат. Сөздөрдүн же сөз тизмектеринин синонимдерин таап, алардын маанилерин алмаштырган сөздөр комментарий менен дептерге жазылат. Айрыкча, автордун кебине, түз жана кыйыр маанидеги сөздөргө айрыкча көңүл бурулат.

4. Тексттин мазмуну боюнча аңгемелешүү же комментарийлеп окуу.

5. Тексттин структурасын талдоо (текстти түзгөн бөлүктөрдү аныктоо, ар бирин микротемаларга ажыратуу, негизги ойду аныктоо).

6. Мугалим менен бирге же өз алдынча план түзүү. Мында текшертип алуу маанилүү. План жөнөкөй, татаал же суроолуу болушу мүмкүн. Суроолуу план көптөгөн өз алдынча суроолордон түзүлөт (суроого ылайык сүйлөмдөрдү ырааты менен жана катасыз түзүүгө болот).

7. Орфографиялык жана пунктуациялык каталардын үстүндө иштөө. Оор жана түшүнүксүз сөздөрдү туура жазууга түшүндүрмө берүү. Татаал сүйлөмдөрдү, тике жана кыйыр сөздөрдү көчүрүп жазып, аларга коюла турган тыныш белгилерин түшүндүрүү керек. Диалогдорго көңүл буруу зарыл. Айрыкча, этиштик башкаруу катышкан сөз айкаштарын туура түзүү жана жазууга жардам берүү маанилүү, мисалы: *баруу (кайда?)... ; көрсөттү (эмне менен?)... ; сактоо (кимди?) (эмнеден?) ...;*

Ээ менен баяндоочтун ээрчишүү байланышына көңүл буруу зарыл.

8. Баяндама жазууга даярдануу үй тапшырмасы катары берилет.

9. Баяндаманы текшерген соң, каталардын үстүндө иштөө жүргүзүлөт (окшош каталарды талдоо, грамматикалык каталарды аныктоо жана оңдоо).